

ILK O`SPIRINLIK DAVRIDA KASBGA YO`NALTIRISHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI VA KASB TANLASH MUAMMOSI

Mamutova Azima Sarsenbaevna

Chimboy tumani 49-maktab Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 999558242

Annotatsiya: O`smirlikdan keying navbatdagi bosqichni o`spirinlik davri deb bir bosqich hisoblashimiz mumkin, lekin hozirgi ko`pchilik psixologlar klassifikatsiya bo`yicha ikki bosqichga ajratishimiz ham mumkin. Avval o`smirlikdan keying bosqichni o`smirlik, keyingisini ilk o`spirinlik deb atalardi- da ,14 yoshdan 21 yoshgacha bo`lgan davrlarni qamrab olardi. Hozirda psixologlar 15 -18 yoshni qamrab oluvchi davrni ilk o`spirinlik deb atashni ma`qul ko`rishmoqda.

Kalit so'zlar: ilk o`spirinlik, kasb, psixologiya, bola, axloq, muammolar, orzu, istak

Ilk o`spirin uchun kasb tanlash avvalo axloqiy muammodir. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham shaxs mehnat qilish huquqi bilan birga, o`z qobiliyati, layoqati va qiziqishiga ko`ra kasb tanlash huquqiga egaligi ta`kidlangan.

Birinchi bosqich – bolalar o`yinlari bo`lib, unda bola o`ziga har xil kasbiy rollarni qabul qiladi va shu bilan bog`liq xulq-atvorning alohida elementlarini “o`ynaydi”.

Ikkinchi bosqich – o`smirlik xayoli bo`lib, o`smir orzularida, o`zini u yoki bu qiziqarli kasbning namoyondasi sifatida ko`radi.

Uchinchi bosqich - ilk o`spirinlik

davrini qamrab oladi – dastlabki kasb tanlashdir. Har xil faoliyat turlari o`smirning qiziqishlari tomonidan saralanadi va baholanadi (“Men tarixiy romanlarni yoqtiraman, tarixchi bo`laman”), keyin qobiliyatlari nuqtai nazaridan kasb tanlashga harakat qilinadi

To`rtinchi bosqich – amaliy qaror qabul qilish, kasb tanlash bosqichi bo`lib, o`z ichiga ikki bosh tarkibiy qismni oladi: avval biror faoliyat bilan shug`ullanish istagi paydo bo`ladi, keyin esa qonkret soha tanlanadi (“O`qituvchi bo`laman”, “Matematika o`qituvchisi bo`laman”).

Yosh davrlari psixologiyasida kasb tanlash bir necha bosqichdan iborat.

Kasb tanlash ilk o`spirindan ikki xil ma`lumotni talab qiladi: kasb dunyosi va har bir kasbga qo`yiladigan talablardan xabardorlik; o`z qobiliyatlari va qiziqishlarini bilish. U ma`lumot ham bu ma`lumot ham ilk o`spirinlarga etishmaydi. Ilk o`spirinlarning hayotiy rejalarini amalga oshirish va kasb tanlashi ijtimoiy sharoitlarga, ayniqsa ota-onaning umumta`lim darajasiga bog`liq. Kasb tanlash ilk o`spirindan ikki xil ma`lumotni talab qiladi: kasb dunyosi va har bir kasbga qo`yiladigan talablardan xabardorlik; o`z qobiliyatlari va qiziqishlarini bilish. U ma`lumot ham bu ma`lumot ham ilk o`spirinlarga etishmaydi. Ilk o`spirinlarning hayotiy rejalarini amalga oshirish

va kasb tanlashi ijtimoiy sharoitlarga, ayniqsa ota-onaning umumta'lim darajasiga bog'liq.

Kasbiy yo'nalganlik nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo hamdir. Psixologiyada kasbiy yo'nalganlik bo'yicha uch nazariy nuqtai nazar mavjud.

1. Birinchi nuqtai nazar faoliyatning muvaffaqiyati va usullari bog'liq bo'lgan individual xususiyatlarning amaliy o'zgarishligi va barqarorligi haqida g'oyaga asoslangan. Bunda birinchi tomondan, u yoki bu ishga mos insonlarni kasbga yo'llash va tanlashga urg'u beriladi, ikkinchi tomondan u yoki bu insonning individual xususiyatlariga mos kasblarni tanlashda namoyon bo'ladi.

Kasbiy yo'nalganlik nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo hamdir. Psixologiyada kasbiy yo'nalganlik bo'yicha uch nazariy nuqtai nazar mavjud.

2. Ikkinchi nuqtai nazar qobiliyatlarni maqsadga muvofiq shakllantirish g'oyasidan kelib chiqadi, bunda har bir insonning muhim xislatlarini rivojlantirish nazarda tutiladi. Yuqorida keltirilgan bu ikki nuqtai nazar ham har xil shakllantirilishi mumkin, lekin ularning umumiy metodologik kamchiligi shundaki, individuallik va mehnat faoliyati o'zaro bog'liq bo'lmagan, bir-biriga qarama-qarshi, biri ikkinchisini albtata bo'ysundiradigan kattaliklar sifatida qaraladi.

Kasbiy yo'nalganlik nafaqat ijtimoiy, balki psixologik muammo hamdir. Psixologiyada kasbiy yo'nalganlik bo'yicha uch nazariy nuqtai nazar mavjud.

3. Uchinchi nuqtai nazar psixologiyadagi ong va faoliyatning birligi tamoyilidan kelib chiqadi, faoliyatning individual uslubini shakllantirishga yo'naltirilgan. Ushbu konsepsiya E.A. Klimov ilgari surgan quyidagi qarashlarga asoslanadi: 1. Faoliyatning muvaffaqiyati uchun muhim bo'lgan amaliy tarbiyalanmaydigan shaxsiy (psixologik) xislatlar mavjud. 2. Kasbiy faoliyat sharoitlariga moslashishning mehnat mahsuldorligi bo'yicha bir xil bo'lgan, har xil usullari mavjud.

3. Alohida qobiliyatlarning kuchsiz ifodalanganligini mashq qilish yoki boshqa qobiliyatlar yoki ish usullari yordamida bartaraf etishning keng imkoniyatlari mavjud. (sekin javob qaytarish qobiliyatini tayyorlanish tadbirlaridagi o'ta diqqatlilik bilan to'ldirish mumkin; bir sharoitdagi faoliyatning susayishini, inson sun'iy ravishda faoliyatni o'zgartirishi mumkin – harakatlar tartibini o'zgartirishi yoki ob'ektlar ranglarini o'zgartiradi deb tasavvur qilishi mumkin). 4. Shaxsning individual o'ziga xosligini hisobga olgan holda qobiliyatlarni shakllantirish zarur, tashqi sharoitlarni hisobga olgan holda ichki sharoitlarni rivojlantirish.

Ilk o'spirinlik yoshidagi o'quvchilardan nazariy tafakkurni shakllantirishda to'garak va mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. O'spirin o'quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun o'qituvchilar, sinf rahbarlarning siymolari muxim rol o'ynaydi.[1]

Ilk o`spirinlik yoshidagi o`quvchilardanazariy tafakkurni shakllantirishda to`garak va mashg`ulotlar muhim rol o`ynaydi. O`spirin o`quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun o`qituvchilar, sinf rahbarlaring siymolari muxim rol o`ynaydi.[2] Prezidentimizning “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo’shimcha doir chora-tadbirlar to’g’risida”gi farmoniga binoan umumiy o’rta ta’lim muassasalarining 10-11-sinflari o’quvchilariga kasbiy ta’lim berishga ixtisoslashgan o’quv-ishlab chiqarish majmualari (O’ICHM) yoshlarimizni kasbga o’rgatish vazifasini lozim darajada bajarmaganligi sababli haqli ravishda tugatilmoqda. Prezidentimizning “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo’shimcha doir chora-tadbirlar to’g’risida”gi farmoniga binoan umumiy o’rta ta’lim muassasalarining 10-11-sinflari o’quvchilariga kasbiy ta’lim berishga ixtisoslashgan o’quv-ishlab chiqarish majmualari (O’ICHM) yoshlarimizni kasbga o’rgatish vazifasini lozim darajada bajarmaganligi sababli haqli ravishda tugatilmoqda. Har qanday kasbiy ko’nikma va malakalarning o’sishi, avvalo, o’spirin intellektining umumiy rivojlanganlik darajasiga bog’liq. SHuning uchun ham bu davrdagi o’spirinlar intellektining rivojlanishiga alohida e’tibor berish lozim. Bu yoshdagi bolalarga uchun muloqotga kirishish ehtiyojining mavjudligi ham juda muhim, lekin u etakchi emas, faqat tanlagan kasb va yo’nalishlari bo’yicha mashg’ul bo’lmagan o’spirinlargina ko’proq tengdoshlari bilan muloqotda bo’lishga ehtiyoj sezadilar. [3] Bu yoshdagi bolalar mehnat faoliyati bilan xuddi kattalardek shug’ullana oladilar. Ilk o’spirinlik davrini kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarning shakllanishi uchun senzitiv davr deb hisoblash mumkin. O’zining kasbiy taqdirini tasodifan yoki noto’g’ri hal etilishi murakkab ichki kechinmalarga, ikkilanishlarga, ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Bu esa yigit va qiz hayoti uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi.

Har qanday kasbiy ko’nikma va malakalarning o’sishi, avvalo, o’spirin intellektining umumiy rivojlanganlik darajasiga bog’liq. SHuning uchun ham bu davrdagi o’spirinlar intellektining rivojlanishiga alohida e’tibor berish lozim. Bu yoshdagi bolalarga uchun muloqotga kirishish ehtiyojining mavjudligi ham juda muhim, lekin u etakchi emas, faqat tanlagan kasb va yo’nalishlari bo’yicha mashg’ul bo’lmagan o’spirinlargina ko’proq tengdoshlari bilan muloqotda bo’lishga ehtiyoj sezadilar. Bu yoshdagi bolalar mehnat faoliyati bilan xuddi kattalardek shug’ullana oladilar. Ilk o’spirinlik davrini kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarning shakllanishi uchun senzitiv davr deb hisoblash mumkin. O’zining kasbiy taqdirini tasodifan yoki noto’g’ri hal etilishi murakkab ichki kechinmalarga, ikkilanishlarga, ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Bu esa yigit va qiz hayoti uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi.[4]

Xulosa:

Shunga ko'ra gar kim qobiliyatiga yarasha kasb-qunar tanlasa, bu sohada muvaffag'iyatli meqnat qilsa, ijtimoiy turmush taraqqiyotiga muhim qissa qo'shgan bo'ladi. O'spirinlar u yoki bu kasbni o'z ixtiyorlari bilan ongli ravishda tanlashlari uchun ular mustag'illik, dadillik, qat'iylik, o'zini tuta bilish, chidamlilik, sabr-toqat kabi irodaviy xislatlarga ega bo'lishlari kerak. Meqnat qilishda muqaddas burchni bajarish istagi, mag'sadning aniqligi, qunar o'rganishga ishtiyoqmandlik mazkur fazilatlarning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Klimov E. A. Puti v professionalizm. - Moskva Filinta, 2003.[1]
2. Karimova V. M. Psixologiya.- Toshkent-2000.[2]
3. Nishonova Z. T. , Alimbaeva M. V. Psixologik xizmat. -Toshkent-Fan va texnologiya markazi, 2014.[3]
4. G'oziev E.E. Psixologiya. Toshkent, 2008[4]